

Landskapspejare

Landskapspejare

FATABUREN 2011

Landskapsspejare

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2011

Red. Christina Westergren

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2011
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Bildredaktör Marie Tornehave

Medredaktör Dan Waldetoft

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Omslagsfoto Gunnar Lundh, Nordiska museet. Sudersand, Fårö, Gotland 1938

För- och eftersättsblad »CHARTA öfwer TÖRESÖ SÄTERIE ... Författad Åren 1796, 97, 98, 99 & 1801, af Per Lifman junior.« Detaljer, foto Mats Landin, Nordiska museet

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2011

ISSN 0348 97 1 x

ISBN 978 91 7 108 546 7

Väsjöbacken från Tunberget. Foto Paul Sundquist 1993, Sollentuna kommunarkiv.

Landskapets nya uppstickare

Alltsedan jag läste kulturgeografi på universitetet i början av 1970-talet har ordet peneplan då och då dykt upp i mitt huvud. Med tiden har jag insett att jag är ganska ensam om att leva med de här tankarna. Och det krävs vissa förutsättningar för att de ska uppstå. Först och främst ska man då och då befinna sig ute i landskapet. Och inte var som helst. Det är på olika håll i Syd- och Mellansverige som peneplanet gör sig påmint, på platser där man kan se ut över landskapet.

Med peneplan avses en nästan plan berggrundsytta, nednött genom erosion under lång tid. Peneplanet i Syd- och Mellansverige bildades för omkring 600 miljoner år sedan och kallas därför det subkambriska peneplanet. Det subkambriska peneplanet har skyddats av täckande bergarter, avsatta under kambrium. Dessa sandstenar, skiffrar och kalkstenar har till stor del eroderats bort och den nuvarande landytan ligger därför i vissa områden nära det subkambriska peneplanet.

Rullstensåsen, isälvens avlagringar, är en naturgeografisk formation som många är bekanta med. Men minst lika karaktäristiskt för landskapet är peneplanet, om än mera obemärkt. Och

DAN WALDETOFT

är etnolog och intendent
vid Nordiska museet.

Uppland. Foto Erik Liljeroth 1964, Nordiska museet.

det är inte så egendomligt. Mitt eget första barndomslandskap var rullstensåsen. Enarna med herr Kantarell och hans familj och som material till pilbågar, sommarens fjärilar. På vintern var sluttningarna på åsens sidor som gjorda för att lära sig stå på skidorna utför. Den raka horisontlinjen är inte lika omedelbar, vare sig ur barnets eller den vuxnes perspektiv på omgivningen.

Jag är på berget på Täbysidan av Rösjön, gränsen till Sollentuna går mitt i den populära badsjön. Här uppe finns resterna av en fornborg. Nerifrån sjön hörs ibland storlommen, som när vildmarkskänslan ska infinna sig i en naturfilm i tv. Och trots närheten till trafikleder och moderna shoppingcentra kan Storstockholmsbon få den här känslan också ute i det fria, inte bara i tv-soffan. Här på berget känner man sig omgiven av naturen, skogen, trots att enstaka byggnader gör sig påmind. I öster Täbys vattentorn, åt andra hållet Kista Science Tower. Jag tittar ut över landskapet. Åt norr, öster, söder och väster är horisontlinjen helt rak. Det jag ser är det subkambriska peneplanet. Men en näraliggande höjd, ett berg, fångar blicken. Det är Väsjöbacken, en av Stockholmsområdets största slalombackar. Backen höjer sin kala hjässa över den raka horisontlinjen. Men inte på grund av sin höga ålder. Väsjöbacken är en modern uppstickare i landskapet.

Väsjöbacken är en av flera bergsformationer från 1900-talet i Stockholmsområdet. Några är likt Väsjöbacken tillräckligt höga för att ha blivit skidbackar med liftsystem. Ullnabacken i Täby, tidigare skidanläggning, i dag använd för backkörning av motorsportintresserade, är ett exempel. Mindre är höjden vid Haga norra, som är det första intrycket av Hagaparken, en del av Nationalstadsparken, för den som kommer på motorvägen från Uppsalahållet. Älgkärrstippen är en bekant siluett för den som rör sig i trakterna runt Säbysjön på norra Järvafältet.

Enarna präglar den uppländska landskapsbilden, men var det verkligen här familjen Kantarell höll till? Foto Erik Liljeroth 1964, Nordiska museet.

Landskapsformationer som bildats under årmiljoner kan snabbt förändras av människan. Lastbilsvägen upp för Väsjöbacken, i dag en sprucken asfaltväg blockerad av en rostig vägbom, påminner om hur det kan gå till.

Det sägs att Väsjöbacken består av schaktmassor från grävskopornas framfart i de gamla Klarakvarteren i Stockholms innerstad. Varifrån materialet till backen egentligen kommer är det dock svårt att få reda på; det arkivmaterial som skulle ge det full-

ständiga svaret är borta. Men det finns andra dokument som trots allt ger en bild av Väsjöbackens tillkomst och utveckling, om än inte det fullständiga innehållet.

Backen byggdes ut i etapper. Den egentliga tillkomsten av skidbacken skedde redan på 1950-talet när den nedersta delen av Väsjöberget började användas till utförsåkning. Driften och skötseln av backen skedde helt genom enskild försorg. 1959 lades en motion i kommunfullmäktige om en skid- och slalombacke vid Väsjön. Utbyggnaden satte i gång 1961 och då kan också tippningsverksamheten sägas ha startat. För utbyggnaden svarade byggnadsnämnden. Den privata entreprenören skulle endast få använda sten och grus som fyllnadsmaterial. Backen stod färdig i mitten av 1960-talet och 1965 införskaffades den första liften.

1967 påbörjades en ny utbyggnad, färdig 1976. Initiativet kom den här gången från gatunämnden, som fick ansvaret för genomförandet. Bakgrunden var dels att Väsjöbacken inte förslog, dels att kommunen saknade en tipp för avfall och schaktmassor. Därför beslutades att bygga ut backen med sådant material. Enligt kommunens bestämmelser skulle endast jord och sten användas, sopor, industriavfall och brännbart material var inte tillåtet. Drift och skötsel sköttes av privata entreprenörer, bl.a. AB Vägförbättringar. Väsjötippen användes också av kommunen för avfall, bland annat från utbyggnaden av nya Tureberg och av Stiftelsen Sollentunahem. Men, trots bestämmelserna, förekom uppenbarligen tippning av också annat än jord och sten. Miljö- och hälsovårdsnämnden fick nämligen klagomål från privatpersoner på lukt och rök från bränder.

Varifrån kommer uppfattningen att avfallsmaterial från rivningen av Klarakvarteren döljer sig under en av Stockholmsområdets i dag största skidanläggningar? För det första kan det inte helt

Väsjöbacken, sommar. Odaterat fotografi, Sollentuna kommunarkiv.

uteslutas att Väsjötippen också användes för detta ändamål, även om det bevarade arkivmaterialet inte pekar i den riktningen. Och Stockholms innerstad har bidragit till uppbyggnaden, eller utfyllnaden av Sollentuna. Så här berättade Sixten Borg 1988, fritidschef i kommunen vid tiden för Väsjöbergets omvandling till Väsjöbacken, om Edsbergs sportfält i närheten av backen: »1966 invigdes Edsbergs sportfält, där det numera klassiska Rösjöloppet med över 10 000 deltagare springs varje maj. En stor del av sportfältet var från början bara ett stort dike. Men jag lyckades fylla det med tio rivna tegelkåkar från S:t Eriksgatan. Det var ju billigt och gick lätt att ordna.«

Ett resultat av omvandlingen av Stockholms innerstad och tillkomsten av miljonprogrammets stora hyreshuskomplex i ytterområdena är att vi också här kan utöva den alpina skidsporten på hemmaplan. Rivningen av äldre fastigheter vid Turebergs gård i Sollentuna och om- och utbyggnaden av området vid slutet av 1960-talet och början av 1970-talet till det miljonprogramsområde som först kallades Servicehuset, i dag, när den visionen inte längre finns kvar, Malmvägen kort och gott, är grunden för Väsjöbacken. De enorma schaktmassor som de omfattande moderniseringarna och bostadsutbyggnaderna förde med sig tillkom samtidigt som utförsåkningen blev allt populärare i vårt land. Den alpina sporten blev med Ingemar Stenmarks framfart på 1970- och början av 1980-talet en folkrörelse. Kanske är det därför man valde att tippa schaktmassorna på höjden, i stället för att fylla igen och plana ut och på så sätt anpassa sig till landskapet, till det mellansvenska peneplanet.

Till att börja med användes bara den nedre delen av Väsjöberget för utförsåkning.
Foto Gösta Ask 1962, Sollentuna kommunarkiv.